

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Павло Гриценко

«РОЗКОШУВАННЯ В ЕКСПРЕСІЇ СЛОВА» (текстами Михайла Слабошпицького)

Всі ми носимо уста, ще не зовсім
звиклі до вільного слова...
Це наслідок минулого...

Тодось Осьмачка

Художні твори М. Слабошпицького (відомий і як літературний критик, публіцист, культуролог) здобули заслужене визнання: читачі різних уподобань, смаків знаходять у них багато того, що їм близьке. Одних захоплює майстерність відтворення межових життєвих і психологічних ситуацій, інших — різьблені профілі характерів чи багате деталями культурне тло описуваних епох... Вибагливих читачів, обізнаних з історією культури, літературою, заповонюють художні дослідження доль знакових постатей українського минулого — Марії Башкирцевої, Тодося Осьмачки, Олекси Влизька¹, які донедавна були щільно вкутані незнанням-забуттям кількох поколінь, а то й заборонами. Воскрешені у художній оповіді М. Слабошпицьким, вони вийшли за межі вузькофахових історій-хронік чи спеціальних

---

¹ *Слабошпицький М.* Марія Башкирцева (Життя за гороскопом). Романесе. Перероблене й доповнене видання. — К., 2008. — 238 с. (далі — МБ); *Слабошпицький М.* Поет із пекла (Тодось Осьмачка). — К., 2003. — 367 с. (далі — ТО); *Слабошпицький М.* Венямін літературної сім'ї. Олекса Влизько та інші. Ревю. — К., 2008. — 286 с. (далі — ОВ).

літературознавчих і культурологічних студій. Відкриттям для читачів стала і творча доля сучасного київського художника Рафаеля Багаутдінова², час життя-випробування на грані зламу, на межі можливостей фізичного буття людини осяяне спалахами творчої енергії, у чийй долі дивовижно переплелися нелюдські умови і божественний талант.

Різні епохи, різні внутрішні світи і зовнішні обставини життя головних героїв; для такої різності автор добирає відмінні стильові, текстотвірні, архітектонічні й словесні засоби. М. Слабошпицький як майстер художнього слова пізнаваний, вирізняваний, і водночас — самонеповторюваний; він у нестримному щоденному зануренні в слово.

Зупинімося насамперед на критично-художньому дослідженні М. Слабошпицьким творчих й особистісних піднесень і падінь українських письменників Тодося Осьмачки та Олекси Влизька, а на їхньому тлі — трагізму української культури в умовах репресивного безмежжя 20-30 років ХХ ст., які автор майстерно огорнув у художню форму. Він використав різні типи оповіді, інкрустувавши їх фрагментами текстів інших авторів, цитатами з творів, щоденників, відгуків. Проте така різнотекстуальність не порушує художньої цілості тексту. Подиву гідна увага М. Слабошпицького до переконливих подробиць творчого життя і побуту письменників у 20-50 роках ХХ ст., що творить невідпорну ілюзію причетності автора до описуваних хронотопу, подій і ситуацій. Знаковими деталями, зокрема й побутовими, він виразно профілює оприявлені у романах постаті письменників (як головних героїв нарації, так і широкого письменницького середовища). Деталізація не зводить оповідь на манівці побутовізму, а навпаки, готує читача до надситуативних і надчасових узагальнень, творить алюзії із сьогоденням, наворачтає до паралелей і зіставлень, інколи віддалених і неочікуваних.

Читача при книзі тримає і динаміка сюжету (не тільки зовнішнього, а насамперед внутрішнього, мисленого, інтелектуального), і багате сьогодні призабутими подробицями тло-середовище. А ще — мова: природна і звична, та водночас і

² *Слабошпицький М.* Автопортрет художника в зрілості. Роман-колаж. — К., 2008. — 254 с. (далі — Ав.).

вишукана, естетизована, вона не раз повертає до вже прочитаного, змушує задуматися над різного масштабу словесними знахідками письменника, над структуруванням та особливостями організації тексту. Затримує увагу незвичне, не затерте буденністю слово, створене М. Слабошпицьким чи взяте ним від інших авторів (впадає в око підкреслена увага автора до неології, влучного вислову інших авторів!), як і семантично промовисті й образно влучні поєднання слів. Мимоволі замислюєшся над природою словоладу оповіді, своєрідністю творення письменником словесних і виразових інновацій, над зв'язками слів-основ і похідних утворень.

Зринає припущення, що М. Слабошпицький керується власною концепцією розвою літературної мови, насамперед художнього стилю, має свою словесно-естетичну оптику. Ймовірно, свій шлях розвитку словесної творчості автор моделює насамперед як не скутий канонами усталеного слововживання та прописаними правилами творення слів, як вільне, але не хаотично довільне, а глибоко осмислене, словопоєднання, що породжує нові смисли, творить нові образи. До такого припущення підводять аналізовані тексти, повторюваність у них деяких прийомів опрацювання словникового розмаїття мови. Видається, що М. Слабошпицький *свідомо* добирає різні способи увиразнення слова у тексті. І це творчо вмотивовані кроки.

Одним із важливих способів актуалізації слова у тексті (який відразу ж зауважує читач) є творення похідних від добре знаних слів. Автор часто вдається до незначної зміни зовнішньої форми слова без виразних семантичних природжень. Це радше *неоформи*, ніж неологізми у звичному сенсі, коли зміну формальної структури слова супроводжує і зміна значення. Формально оновлені слова своєю незвичністю заторкують мовну свідомість читача, породжують додаткові оцінки й емоції, увиразнюють експресію тексту. І цим автор (гадаємо, поза своєю волею та точним розрахунком) долучає читача до глибшого сприйняття характерів, подій, ситуацій, осмислення форми художнього тексту, самої мови. М. Слабошпицького, ймовірно, не задовольняє усталене, а тому емоційно зневизначене поєднання *шум вітру*, йому ближчим є *пошум вітру* (ОВ, 20) з відтінком характеристики інтенсивності дії; мабуть, у пошу-

ках додаткових оцінних відтінків автор вживає форми *поглум*, а не *глум* (ОВ, 61), *завперш*, а не *вперше* (ОВ, 65, 148; МБ, 13), *мовлялечки*, а не *мовляв* (ТО, 219, 304; Ав., 200), *напродив*, а не *на диво* (ОВ, 63), *надовкіл*, а не *навколо* чи *довкола* (ТО, 151, 158), *незрідка* замість можливого *зрідка* (ТО, 325), *осонцений*, а не *залитий/освітлений* чи *наповнений сонцем* (повторенням сполук з опорним дієприкметником *осонцений* — *на осонцений стороні, осонцена мажорність, в осонцений поезії* (ОВ, 74-75) — досягається концептуалізація словесного образу, яким характеризувано ранню творчість О. Влизька). За моделлю мінімальної видозміни автор утворив і *споневірений* ‘який довго поневірявся’ (ТО, 189), *спочуття* ‘співчуття’ (ТО, 294), *наприпочатку* (ТО, 208), *поінколи* (ТО, 237, 323), *подеколи* (ТО, 323), *зрозпачено* (ТО, 227), *вминав* ‘оминав’ *товариства* (ТО, 291), *довкрузж* ‘довкруги’ (ТО, 341; МБ, 199) і *довкрузжний* (ТО, 218), *однозгідний* ‘однаковий’ (*До речі, ставлення до «Поета» не було однозгідним.* — ТО, 252) та багато інших форм. Подібні утворення М. Слабошпицький зберігає і в цитатах із творів інших авторів, не вдаючись до їх замін, напр.: *обквіт* ‘цвіт’ (*пише В. Барка, пойменовуючи Осьмачку «останнім поетом землі в українській літературі, останнім речником поезії, що виросла без підстригання свого обквіту під надто витончені, хитромудрі кодекси».* — ТО, 257). Показово, що в іншому романі М. Слабошпицький так само зберіг оказіональний формальний похідний від *цвіт/квіт*, цитуючи В. Барку: *Дві дівочі постаті шукачок скарбного вицвіту* [про цвіт папороті. — П. Г.] *вбрані в білому, як водилося в наших предків на той час...* (Ав., 216).

Відчутне насичення тексту неоформами творить атмосферу незвичної його піднесеності над щоденною узвичаєністю мови. Враження лексичної й образної надпрофанності тексту посилюють неологізми різного віддалення від основ-мотиваторів і різної структури: *обезгрошений* ‘який лишився без грошей’ (ТО, 341), *компліментувати* ‘хвалити’ (ТО, 293), *якбитологія* (*О, ця незнищенна українська якбитологія! Яким було б те, чого ніколи вже не могло бути!?* — ОВ, 19), *наменуарити* ‘написати неправдві мемуари’ (ОВ, 100), *словолівство* (*Плужники охоче приймали й Рильського, й Бажана, й нелюбого Плужнику Сосюру, чий вірші він постійно висміював за нестримне*

сентиментальне *словолиство*. — ТО, 131), повсюдитися 'стати всюди знаним, поширитися' (ТО, 148), *епатагор* (ОВ, 39), *обгараздившиися* (*І все-все, нарешті обгараздившиися, даруватиме тобі насолодне відчуття безхмарного існування*. — Ав., 185), *респекталізуватися* (ОВ, 236; ТО, 321), *безтривожність* (МБ, 196), *разуразно* (від *раз у раз* — Ав., 91), *супровідець* 'той, хто супроводжує' (МБ, 29), *підсиропплення* (*Різкий випад проти бездумного культу Шевченка .. проти його підсиропплення та всілякого гримування*. — ОВ, 125) та ін. Такі мотиваційно прозорі нові слова легко сприймаються, запам'ятовуються змістом і рельєфністю образу, не зводзячи бар'єру непорозуміння між автором і читачем, див. ще: *відгетьковує* (ОВ, 93; ТО, 220; також: Ав. 220), *відгетьковувати* (ТО, 313) (*Його концепція суто індивідуалістична в своїй основі. Її можна було б назвати геть «ізом, бо вона всі норми відгетьковує — геть усе засвоює»*. — ОВ, 93).

Формальні чи лексичні новації автор використовує у текстах переважно без повторень; у випадках цілеспрямованих повторів, кількарязового вживання незвичних нових номінацій відбувається посилення семантики чи оцінних конотацій, рух до концептуалізації, як *відгетькувати*, *осончений* чи *зоресоловейківщина* (ОВ, 23, 165, 204), пор.: *Євген Маланюк .. люто боровся з українською зоресоловейківщиною, із солодкавими барвінково-волошковими словесами, прагнучи витесувати слова для своїх віршів із каміння й шукаючи ритмів, що нагадували б ритми римських когорт* (ОВ, 165); *Ольжич, як і всі представники «Празької школи», органічно не тернів орнаментальної «зоресоловейківщини» й солодкавої перечуленості а ля Олесь чи Сосюра* (ОВ, 204).

Окремі похідні, що утворено за поширеними у мові моделями, мають ситуативну формальну конкретизацію і таку саму ситуативну закріпленість; хоча вони мотиваційно прозорі й зрозумілі, проте, ймовірно, не матимуть перспективи широкого використання поза первісним текстом (*просто відбулася переоцінка цінностей, яка трохи погамувала цей осьмачкоцентризм* — ТО, 313).

Заглиблення у таїни творчості Т. Осьмачки та О. Влизька на широкому літературному і загальнокультурному тлі актуалізу-

вали осмислення ваги творчого методу, стилю, а також мови — як визначального засобу формування і втілення індивідуального стилю письменника. Тому, закономірно, автор створив змістовно місткі й водночас структурно прозорі однослівні назви літературних явищ, течій, аби схарактеризувати окремі прояви, прикметні риси літературного процесу; звідси — *маяковщина* ‘наслідування прийомів творення віршів-агіток В. Маяковським’ (ОВ, 213), *хвильовизм* ‘естетична й політична концепція М. Хвильового’ (ТО, 245), *«поезія-довжелезія»* (ТО, 319), *віршиоагітка* (ОВ, 214), згадуване вище *словолиство*, стилі *вибрикінізм* і *викаблучіонізм* (від поширених розмовних лексем *вibriки* та *викаблучування*: у поемі міститься *пребагато невинправданого експериментаторства та претенсійного «стилю» вибрикінізму і викаблучіонізму* (за дотепним висловом Юрія Клена) (ТО, 255)), двослівні номінативні сполуки *стилістична нескаламученість* (ОВ, 79), *філологічна рафінованість* (ТО, 320), *ідейний нуднопис* (ОВ, 130), *одержавлена література* (ОВ, 205), *функціональна поезія* (ОВ, 209), *тріумф пишнослів'я* (...це зовсім не література в тому розумінні, в якому ми звикли її бачити як *тріумф пишнослів'я*. — ТО, 148) та поширені семантично цілісні словосполуки *розкошування в експресії слова* (ОВ, 172), *не зачовгані частовжитком слова* (ТО, 162).

Зауважимо, що М. Слабошпицький, створивши промовисту метафору, в незначному текстовому віддаленні від першого використання в тексті повертається до неї як до семантично й образно окресленої цілості. Так, назвавши «правильну» (за ідейно-політичними приписами відповідної доби) літературу *зразково-каліграфічною* (*Кожне дерево родить свій плід. Тому від Осьмачки годі вимагати, щоб він писав такі супокійні й, сказати, літературно зразково-каліграфічні рядки...* — ТО, 256), автор трохи згодом апелює до цього образу, дещо змінивши його словесну форму (*Так відповів Барка ревним прибічникам поетичної каліграфії, які ніяк не хотіли бачити у віршах Осьмачки поетичного мистецтва...* — ТО, 257). Такі словопоєднання вражають точністю значеннєвого окреслення й конотацій, які безпомилково й однозначно сприймаються читачем.

Віртуозне використання наведених прийомів роботи зі словом, зокрема формальне оновлення усталених слів, творення

нових номінацій, незвичне словопоєднання у розгорнутих цілісних назвах, посилюють загальний магнетизм текстів творів М. Слабошпицького, додають їм живої пружності. Автор демонструє доглибне осягнення значеннєвого і структурного потенціалу української мови, її неохоплювані враз можливості у передаванні ледь вловлюваних порухів думки. Така позиція Автора спирається на міцний ґрунт: відповідальне ставлення до слова-мови, органічне поєднання дослідницького начала у сприйнятті й оцінці мови з тонким її чуттям, ймовірно, вродженим, але, безсумнівно, і посиленим багатолітньою наполегливою працею. А ще... внутрішньою свободою митця. Бо лише вільна, нескута людина є вільною у безмежжі мови.

Сьогодні, коли актуальним є створення нових словників, особливо тлумачних, коли триває розширення й усталення власне української складової в сучасному українському лексиконі, творчий досвід Михайла Слабошпицького, як і тих письменників, яким пощастило поринути в мовні глибини і стати розбудовниками мови, є неоціненним.